

Nevek a rámpán avagy a vágy elérhetetlen tárgya

AZ ALKOTMÁNY UTCAI EMLÉKHELY ÉS A MAGYAR NAGY-MAGYARORSZÁG

Több bírálat jelent már meg a szabad kritikai nyilvánosságban a Zimay Balázs és Mohácsi Sándor által az Alkotmány utca torkolatába tervezett Trianon-rámpáról. Van olyan értelmezés, amely az emlékmű mint tárgy javára írja viszonylagos visszafogottságát – alig emelkedik a föld színe fölé, és hiányzik róla a Horvátországgal kiegészített Nagy-Magyarországnak (az ún. Magyar Birodalomnak) a nyilvános, majd emlékezeti teret az elmúlt évtizedekben elárasztó sziluettje.¹ A koncepcióban azonban az általam ismert reakciók baljós emlékezetpolitikai fordulatot látnak; azt mondják, az elmúlt tíz év hivatalos „nemzetpolitikai” gesztusairól jóindulatú olvasatban eddig tűnhetett úgy, hogy irredenta felhangok nélkül szállnak síkra kollektív jogokért a szomszéd országokban élő magyar

kisebbségek számára és ünneplik a nemzetet mint az állampolgárok körénél szélesebb családot.² Ha létezett ilyen illúzió, a rendszer azt új emlékművével most szétzúzza, és nyíltan arra buzdítja híveit, hogy a trianoni békeszerződés évfordulóján (vagy akár egész éven át) a dualista Magyar Királyság államterületét gyászolják – igaz, legalább Horvátország nélkül. Hogy ezzel mi a gond, abban a Trianon-kultusszal szemben elfogadó Ungváry Krisztián is egyetért a többi szerzővel: „A kormány politikailag és morálisan is védhetetlen üzenetet küld. Jelesül azt, hogy Magyarországnak olyan területekkel is van dolga, amelyek nem kötődnek magyar identitású emberekhez.”³

I

Ungvárynak a többi nyilatkozó történésszel együtt persze igaza van, függetlenül attól, hogy hangsúlyaik-

Megköszönöm Pataki Katalinnak és Papp Gáspárnak a szöveghez fűzött észrevételeit.

ban elsikkadnak az egykori demográfiai arányok. Az 1920 előtti Magyar Királyság településeinek anyanyelvi-etnikai megoszlásáról rögeszmésen részletes számításokat olvashatunk a militánsan nacionalista Balogh Pálnak az akkori magyar kultuszminisztérium által kiadott könyvében. Innen tudható, hogy az 1900-as népszámlálás az ország 12686 települése közül (Horvátország nélkül) 4718-ban (37%) talált magyar többséget. Ezzel szemben a magukat magyar anyanyelvűnek vallók aránya 3458 faluban (27%) a Balogh által gavallérosan meghúzott egy százalékos küszöböt sem érte el.⁴ Ugyan a valós és statisztikai asszimiláció, illetve relatíve magas természetes szaporulatuk miatt a magyarok kimutatott aránya folyamatosan nőtt az összlakosságon belül, ez a következő népszámláláson valószínűleg csak az utóbbi kategória megnyirbálására volt elég. Az emlékmű által fókuszba helyezett 9218, Magyarországtól 1920-ban elcsatolt településnek nagyjából 17%-a volt magyar többségű.⁵

A legtöbb helyen a lakók jellemzően magyarul sem értettek. Ezt azért tartom érdemesnek hozzáfűzni, mert tapasztalataim szerint az egykori kisebbségeket mai mintára két-nyelvűként szokás elképzelni, akik egy magyar világba integráltak éltek. A magyarországi románoknak 1880-ban 5,7, 1910-ben 12,5, a szlovákoknak 1880-ban 9,9, 1910-ben 21,4 százalékát

írták össze magyarul tudóként, de több jel int arra, hogy az 1910-es adatokat felülmérésnek tekintsük.⁶

Gépen fölébük szállva így mutatnak tehát azok a helyek, amelyeket az emlékhely „összetartozókként” és – a vietnami veteránok washingtoni emlékművét és a berlini holokauszt-emlékművet megidézve – nyilvánvaló áldozati szerepben tüntet föl. Áldozatnak érezték-e magukat a lakosok? Mivel a nemzeti érzés úri huncutságból csak ekkoriban kezdett a tömegek kultúrájába is beépülni, az állam elsősorban nem lojalitásuk tárgyaként jelenhetett meg nekik. Sokkal inkább eredendően ártalmas hatalomként, amely még a legjobb esetben is adókat hajt be, kifürkészhetetlen célú és rapszodikus számon kért szabályokat eszel ki, a só és a dohány árát magasán tartja, a munkaképes fiúkat pedig előbb iskolába járattja, majd katonának viszi el. A felvetés egyenesen megmosolyogtató azon három és fél millió románról és délszlávról szólva, akiket a magyar állam 1918-ban már több éve ellenségként kezelte. Ezzel a háborús évek valójában egy évtizedek óta eszkalálódó folyamatot tetőztek be; ha a dualista Magyarország közigazgatása vissza is fogta magát, amikor magyar nyelvű parasztokkal volt dolga, a nem magyar és ezért eleve gyanús, a hivatalos írásokból pedig

mit sem értő parasztokat szabad prédának tekinthette.

Erős megszorításokkal 1848-ig vezethetjük vissza a konfliktust, amikor a forradalmi kormány és a bécsi udvar komoly erőfeszítést fejtettek ki, hogy a nem magyar perifériákat a magyar nacionalizmus ellen hangolják. Mivel azonban a parasztok csak kivételes pillanatokban viselkedtek politikai alanyokként, kétséges, mennyire forrhatott ki ez a folyamatosan szított ellentét állandó és politikailag jelentős habitussá. A világháború aztán megadta a végső lökést. 1918 fejtetőre állított, karneváli világában a nemzeti kisebbségekhez tartozó milliók már az anyanyelvű és győztes államokhoz való csatlakozást várták a magyar fennhatóság alóli kikerülésüktől (nyilván illúziókkal vegyesen), adott esetben pedig a helyi erőviszonyok megbillenését és a bosszú lehetőségét. A határváltozást semmiképp nem élték meg idegen uralomként, pláne tragédiaként, amint az emlékmű sugallni látszik.

II

Az *ad integrum* revizionizmussal való játékon kívül valamennyi értelmezés elítéli az 1913-as hivatalos helységnevek használatát is, ideértve az akkor frissiben magyarosított neveket. Ennél a pontnál érdemes hosszabban elidőznünk, mert az ún. „helység-

névrendezésnek” nem létezik történeti szakirodalma magyar nyelven, és így még a történészek is nehezen tájékozódnak róla, ha nem a korszak a szakterületük.⁷ Egy 1982-ben megjelent, a magyar hivatalos helységnevadást feldolgozó nyelvészeti monográfia a névváltoztatások formális tipológiája mellett szót ejt a folyamat menetéről, nem sok érzéket mutat azonban a mindezek háttérében rejlő politikai és nyelvi ideológia iránt.⁸ Bátorabb és a közönség számára valószínűleg ismerősebb is a középkorász Engel Pálnak a *História* 1996-os évfolyamában megjelent, sajnos, félreértéseket is tartalmazó Magyar Nagylexikon-kritikája, amelyből Egry Gábor cikke a példáját kölcsönzi.⁹ Ennél aztán nem is sokkal több, amit az érdeklődő a témáról talál.

A helységnevekről szóló 1898: IV. tc. benyújtói a rendezés praktikus előnyeit hangsúlyozták, hogy aztán a magyar pártok képviselői már leplezetlenül annak szimbolikus és várt közvetlen magyarosító hatásáról szónokoljanak. A szimbolikus cél, az új neveket megállapító bizottság elnökének szavaival, az volt, „hogy külsőleg, a helynevekben is megnyilvánuljon e területnek a magyar államhoz való tartozandósága”.¹⁰ Azt is remélték továbbá, hogy a lakosok kénytelenek lesznek legalább a saját falujuk nevének kiejtését megtanulni, ami további ösztönzést nyújt majd a magyar beszéd elsajátítására.

A törvény magyarosító hatásához fűzött várakozások a magyar közvélemény teljes támogatását élvezték (ami a magyarul beszélőknek persze csupán egy-két százalékát foglalta magába). A helynév-magyarosítás eredetileg a vármegyei tisztviselők és turistaegyesületek (elsősorban az Erdélyi Kárpát-Egyesület) mozgalma-ként indult, és tíz vármegyében már 1898 előtt tömegesen, rendelettel magyarosítottak helységneveket.¹¹ Báró Bánffy Dezső miniszterelnök részben pont saját népszerűtlenségét és a korszak mércéjével mérve is botrányos 1896-os választásokat feledtetendő szélesbítette országos léptékűvé a folyamatot. Voltak ugyan olyanok, akiket megnyugtattott, hogy a hivatalos magyarozat szerint csak régi magyar neveket fognak fölújítani, de a vállaltan „sovinizta” Bánffyra az ellenzék ösztüze zúdult a képviselőházban, megalkuvással vádolva a törvényt és annak kormányzati elszabotálását jósolva.¹² Cikkében Szarka László a mai rezsím által ünnepelt gróf Tisza Istvánról írja mintegy *captatio benevolentiae*ként, hogy ellenezte az egész helynév-magyarosítást.¹³ Való igaz, hogy amikor szembesülnie kellett azzal, hogy elkészült a magyar másoló 1907-es horvát helységnevtörvény névjegyzéke, Tisza úgy nyilatkozott, hogy szívesen tenné meg nem törtéنتté a magyar rendezést, „ha ez lehetséges volna”.¹⁴ Igaz az is, hogy 1903-ban,

a szász képviselők kormánypártba való visszalépéséért cserébe, Tisza felfüggesztette az új nevek kihirdetését az erdélyi vármegyékben.¹⁵ Az ő miniszterelnöksége alatt helyezték viszont hatályba három nem magyar többségű vármegye új helyneveit.

A törvény két dolgot tett. Egyrészt ténylegesen előírta a magyar nevek kötelező nyilvános használatát bármely nyelven. Formailag minden település számára csak egy névváltozatot engedélyezett, a kormány pedig nem hagyott kétséget afelől, hogy ez a névváltozat kizárólag a magyar lehet – sem a törvény vitájában, sem miután a szász vezetésű vármegyék megpróbálták a német és román neveket törzskönyveztetni. Ez az intézkedés rövidesen hatályba is lépett. Másrészt szakértők bevonásával elrendelte egyedi nevek „megállapítását”, amelyek nem ismétlődnek az országon belül. Az ezzel a „törzskönyvezéssel” megbízott bizottság kapott mandátumot arra, hogy a névanyagot hozzáigazítsa az uralkodó nyelvesszéményhez, a szembeszökően nem magyar eredetű nevek elűntetésével. Mikesy Gábor szerint ötezernél több településnevet változtattak meg (nyilván a helyesírási változtatások nélkül), ezekből Engel Pál számítása szerint kétezer-kétezeröttszáz volt névmagyarosítás.¹⁶ A névváltoztatások másik fele elő- és

utótagok hozzáadásából, elvételeiből vagy cseréjéből és más, nem magyarosító célú beavatkozásokból állt.

Ez a névmegállapítás elhúzódó folyamat volt. Az első nem magyar többségű vármegye, Máramaros új községneveit 1901-ben hirdették ki, de a legtöbb jelentősen módosított vármegyei névtárat csak 1910–11-ben, sőt a négy, szászok által lakott erdélyi vármegye községneveit 1912-ben. Négy vármegyében (Árva, Liptó, Fogaras és Hunyad) a világháború kitörése meg is akadályozta az új nevek bevezetését. A névmagyarosítások roppant aránytalanul oszlottak el az ország akkori területén. Nemcsak a mai Magyarországra jutott kevés belőlük, de viszonylag még a tulajdonképpen Erdélyre is. A szlovákok lakta északi vármegyék és a Bánát térképét a bizottság ezzel szemben teljesen átírta.

A törvény nyilvános ideológiája szerint a változtatásokra – a névkészlet racionalizálása mellett – régi, elfeledett-„eltorzult” magyar nevek föltámasztása céljából lett volna szükség. Valójában a keleti és délkeleti vármegyékben, amelyeket közelebbről tanulmányoztam, csak a névmagyarosítások egyharmadánál elevenítettek föl korábbi, okleveles adatokat, a Felvidéken pedig sejtethetően még alacsonyabb volt az ilyenek aránya. Sokszor ráadásul máshol használták föl elpusztult középkori falvak nevét, mint ahol azok

feküdtek, illetve az egykori névváltozatok közül is önkényesen válogattak. A *Muncsel* név például (a román *muncel* ‘hegyecske’ szóból) a régiségben is etimológiájának megfelelően, *e*-vel fordult elő, az egyszéri *Muncsal* („Munchal”) említés kivételével, amelyet – mint a magyar magánhangzó-harmóniának megfelelő – aztán hivatalossá is tettek.

Egyébként legtöbbször a létező névből indultak ki és azt fordították le (egészben vagy részben) – például: *Dubnic* → *Máriatölgyes* (szlovák *dub* ‘tölgy’), *Karavukova* → *Bácsordas* (szerb-horvát *vuk* ‘farkas’), *Stej* → *Vaskohsziklás* (tévesen a nyelvjárási román *stel* ‘sziklasirt’ szóból) – vagy láttak bele magyar szót – *Brezonfalva* (George Bresson vasúttársasági vezető nevéből) → *Bársonyfalva*, *Kurtics* (a középkori *Kurtafejéregyház*) → *Kürtös*, *Zsgyár* → *Zár*. Ritkábban nyitottak tiszta lapot és motiválták újra a nevet a településről vagy környékéről: *Bucsa* → *Királyhágó*, *Kabolapolyána* → *Gyertyánliget*, *Telgárt* → *Garamfő*. A név eleji mássalhangzó-torlódásokat föloldották (*Krompach* → *Korompá*), a szláv és román végződéseket és a magyar köznyelvi ejtésből hiányzó kettőshangzókat eltüntették (*Oscadnica* → *Ócsad*, *Globureu* → *Golbor*), érvényre juttatták a magyar magánhangzó-harmóniát, ráadásul egy téves, túláltalá-

nosító értelmezés szerint (*Kernyécsa* → *Kernyécse*) és a magánhangzókat úgy változtatták meg, hogy nyelvállás szerint egy-egy fokos lépéseket kapjanak (*Szeszárma* → *Szészárma*). Az így megalkotott nevek „túlnyomó részéről” Engel szerint „ordít művi, »csinált« voltuk”.¹⁷ Ez az ítélet mindenképp túlzó. Az új, mesterséges nevek egyenként ritkán tűnnek valóságosnak, összességükben azonban, mint az említett vidékekről Magyarországon készült térképeken, egy lebegő, hipermagyar Mája-fátyollá állnak össze.

Akár megváltoztatták a magyar neveket, akár nem, azok használata kötelezővé vált a kisebbségi nyelvű iratokban, tankönyvekben, iskolai térképeken, jelzőtáblákon, impreszumokban és kolofónokon. A korábbi taneszközöket betiltották, razziaikon elkobozhatták őket, birtoklásuk miatt vétségért járhattak el. Az is előfordult, hogy vármegyei és városi magyar vezérkarok a saját szakállukra kiterjesztették a törvényhatályát és a magyar nevek használatát elvárták bármely írott anyagtól, amely mások szeme elé került.¹⁸ Akár külső nyomás, akár öncenzúra állt a háttérben, számos német nyelvű lap kezdte el magyar nevükön emlegetni a németül hagyományos névvel bíró, német lakosságú helyeket – hasonlóan ahhoz, ahogyan a romániai magyar sajtó 1934 és 1944 között, majd 1988–89-ben kénytelen

volt a legújabb *timișoara*i hírekről tudósítani.¹⁹ Bizonyos kontextusokban a magyar mellett a nem magyar névváltozatok is megjelenhettek zárójelben, más kérdés, hogy az ezek ellen hergelt magyar úri középosztály nagy mértékben lefedte a törvényt alkalmazók körét. Jellemző, hogy Lóczy Lajos, a Magyar Földrajzi Társaság elnökeként, a brit külügyminisztériumban az ellen küzdött, hogy a hivatalos helységnevek mellé más névváltozatok is fölkerülhessenek a brit térképészeti szolgálat által szerkesztett részletes világtérképre. Miután leszavazták, a Társaság közgyűlésén bejelentette, hogy diplomáciai útra tereli az ügyet.²⁰

A leglátványosabb tiltakozáshullámot a befolyásos erdélyi szász elitből váltotta ki a törvény – nem véletlenül, hiszen helyi és részben még vármegyei ügykezelésük is németül folyt, ezért a gyakorlatban aránytalanul sújtotta őket. A választókerületükben tartott tüntetéseknek engedve a legtöbb szász képviselő kilépett a kormánypártból, amely így a Horvátországot nem érintő ügyekben elvesztette képviselőházi többségét, mialatt szász úrhölgyekből álló küldöttség próbálta rávenni Ferenc Józsefet, hogy ne szentesítse a törvényt.²¹ A következő években legalább öt helységnevtár jelent meg a „halálra ítélt” német és román

helységnevek megörökítése apropóján, Bécs városa pedig magyarországi városokról elnevezett utcákkal mutatott fityiszt a magyar kurzusnak.²²

Azon végső soron téves, bár önkritikus voltában becsülendő gondolatmenet számára, amely a magyarosító politikában látja „Trianon okát”, nyilván az itt tovább nem részletezendő külföldi visszhang és a nyomában a századeleji Magyarországról megerősödő, a maihoz hasonlóan negatív kép a leglényegesebb. Én mégis arra hívnám föl a figyelmet, hogy a helységnév-magyarosítás sok másikkal ellentétben olyan intézkedéssorozat volt, amelynél a szándék részben a tömegeknél is célba talált, és amely még az írástudatlanok számára is valós kellemetlenséget volt képes okozni. A korábbi magyar nevek többnyire felismerhetően hasonlítottak a helyben használtakhoz, ezeket most rájuk gyakran nem is hasonlító és kiejthetetlen hangsorokra cserélték le. Nem egyértelmű, hogy a lakosok dekódolták-e a szimbolikus erőszakot, amely az új nevekkal mintegy el kívánta idegeníteni őket saját szülőhelyüktől. A források tanúsága szerint a községi képviselők nemigen tudtak mit kezdeni az ideológikus magyarázatokkal, inkább attól tartottak, hogy az állam csúfnévvel akarja megbélyegezni őket.

Arról azonban a névadó bizottság már a törvény előkészítésének szakaszában sem hagyott kétséget a

helyi, elsődleges közösségek előtt, hogy egyik központi identitászimbólumukat, a nevüket, az állam mint értéktelent és nemkívánatosat el kívánja törölni, és ebbe nem enged nekik beleszólást. A községi képviselőtestületek véleményét *pro forma* ugyan kikérték, de csak ritkán vették figyelembe. A nevükhöz ragaszkodó községeknek úgy írtak vissza, mintha egyelőre nem is lenne nevük, és a létezőre „kért név”-ként hivatkoztak. Ezt aztán egy magabiztos államnyelvi ideológia nevében mint „értelmetlent” (ti. magyarul), „idegen(szerű)t”, „rossz hangzásút”, „kései ferdítést” vagy „nehézkies kiejtésút” szólták le, sőt az erdélyi szász falvak arról is értesülhettek, hogy német nevüket „kevesen ismerik”. A keleti vármegyékben az első körben megmagyarosított nevű községek kétharmada tiltakozott, de ezeknek csak körülbelül a negyede tarthatta meg régi nevét. Utóbbiak egy része belügyminiszteri vétóval, valószínűleg közbenjárás útján.

A végrehajtó közegek szellemiségéről sokat elmond, hogy a vármegyék többsége még a bizottság kreálmányaira is rálicitált, tisztviselőik pedig több helyütt vagy kimondottan a lakosság megbüntetését várták a törvénytől, vagy legalább azt, hogy beletörjön a nyelvük lakóhelyük nevébe.²³ És mit gondoljunk a körjegy-

zó azon javaslatáról, hogy az erdélyi-szigethegységi Mariselt *Vasvárra* kell átnevezni mementóul, amiért a helyiek ölték meg rajtaütésben az ellenük szabadcsapatot vezérlő Vasvári Pált?²⁴

III

Meglepő, hogy magyar történészek milyen megkésve váltak érzékennyé az 1913-as helységnévtár ideológiai üzenetére, mire az Magyarországon már rég, az Orbán-rendszertől teljesen függetlenül normává emelkedett. Ezt nem annak a rövid időnek, gyakran csupán hét-nyolc évnek köszönheti, amíg az új nevek hatályban voltak. Ahol a II. világháborús magyar világ nem vezette be újra, ott a helyi emlékezetből rég kikopott, hogy a falunak valaha magyarosított neve létezett. Kivételt jelentenek persze a magyar vagy részben magyar közösségek, de – hacsak elődeik nem maguk kérték – az új neveket itt sem fogadták be, és a bácsfeketehelyi vagy torontálvásárhelyi magyarok helyi használatra ma is feketicsiek és debelyácsiak. Habár a helységnév-magyarosítás kevés magyar lakosságú falut érintett, az 1913-as helységnévtár státuszát mégsem a kevés vajtfulú filosz részéről érte komoly támadás, akik – mint Engel Pál – a „legrosszabb emlékü sovinizmust”²⁵ látták benne, hanem

a szomszédos államok magyar érdekvépviseletétől. Több közösség (Dobronak/Lendvavásárhely, Kupuszina/Bácskertes, Nagyzerind/Nagyzerénd és a határeset Szászcsávás/Csávás és Szásznyíres/Nyíres), amikor módja nyílt arra, hogy magyar neve számára elismerést szerezzen, a névváltoztatás előtti, hagyományos formával reprezentálta magát. A romániai kodifikáció aztán jogszabályba írta az 1913-as nomenklatúrától való eltéréseket.²⁶ Ennél is tovább ment a vajdasági Magyar Nemzeti Tanács bizottsága, amely magyarok által nem vagy alig lakott helyek nevééről is döntött, és alapelveként mellőzte a századelőn magyarosított neveket – igaz, a végleges lista már nem tükrözi ezt az elvet.²⁷

A századfordulón kitalált helységnevek az 1990-es években tettek szert a természetesség aurájára, Engel cikkén kívül nyilvános vita nélkül. Az ezredfordulóra nagyrészt már meg is jelentek a közösségi tudás azon tárhelyei, amelyek ezeket fő- vagy egyedüli alakként tartalmazták: a példátlan szerkesztői megoldásként valamennyi 1918 előtti magyarországi településnek külön szócikket szentelő Magyar Nagylexikon és Révai Új Lexikona, a különböző helységnév-azonosító táruk, a Dimap és a Cartographia térképei. A 2000-es években részben ezek tekintélyé-

re hivatkozva kerültek föl a magyar Wikipédiára, onnan pedig később a Google Mapsre, mint a magyar nevek.

Az 1913-as helységnévtár leglelkesebb terjesztői nem a nemzeti múlt tudósai voltak, hanem a földrajz és a térképészet szakemberei. Ez nem is véletlen, ha meggondoljuk, hogy azok a történészek, régészek és művészettörténészek, akik munkájuk során kapcsolatba kerülnek ilyen helyekkel, a forrásaikban legtöbbször nem az 1913-as nevekkal találkoznak. Úgy tűnik, hogy a nacionalizmus és a vele összefonódó jogfolytonosság-ideológia mellett az a nimbusz is magyarázza sok kartográfus és földrajzos vonzódását a magyarosított nevek iránt, amelyet a „helységnévrendezés” mint sztenderdizációs teljesítmény a megfelelő egyetemi tanszékeken élvez. Pont amiatt büszkék rá, aminek óvatosságra kellene intenie vele szemben – hogy egyetlen európai állam sem egyértelműsítette helységneveit olyan alaposággal, mint azt a „helységnévrendezés” tette az egykori Magyarországon.

Ennek az elvnek a jegyében a budapesti Földrajzinév-bizottság már 1994 óta a dualista Magyarország államterületét szem előtt tartva dönt a magyarországi helynevekről. Ekkor kapta ugyanis a *Pilis*-előtagot az önállósuló Pilisjászfalu, hogy a magyar

nemzet elkerülje a minden bizonynyal elkerülendő homonímiát az Érsekújvárhoz közeli, szlovák lakosságú Jászfaluval.²⁸ A bizottság többször döntött a környező országok magyar helyneveiről, és az 1913-as határokon belül mindig a lehetséges „legmagyarabb” névalakot ajánlotta, automatikusan, mintegy élő jogforrásként az 1913-as helységnévtárat használva zsinórmértékül.²⁹ A bizottság egyik tagja tényt állapított meg és nem vágyat fogalmazott meg azzal, hogy „az 1913-as helységnévtár alapvető dokumentuma, megkerülhetetlen forrása lett a térséggel kapcsolatos hivatalos ügyintézésnek, szakirodalomnak, térképi munkáknak”.³⁰ Magyar állami hivatalok *minimo calculo* huszonöt éve tesznek úgy – hogy visszakanyarodjak Ungváry Krisztián *bonmot*-jához –, mintha Magyarországnak olyan területekkel lenne dolga, amelyek nem kötődnek magyar identitású emberekhez. És teszik ezt Bánffy Dezső elvtársainak szemüvegén keresztül.

IV

Amit az írás második felében mondanó vagyok, annak az eddigiekkel szemben nem a szikár történeti tényekhez van köze, annál inkább a történeti képzelethez és mítoszokhoz. Mielőtt azonban ezekre rátérnék, néhány szót a politikai kon-

textusról. Járatlan lévén az orbáni kremlinológiában, nem bonyolodom béljósolásba arról, hogy kinek mennyire átgondolt ötlete nyomán körvonalazódott az emlékmű.³¹ Az Alkotmány utca bejáratánál nyilván az a fő rendeltetése, hogy a korábban épített medencékkel együtt akadályozza a Kossuth tér tömeges megközelíthetőségét. A reprezentáció lehetséges eszközei közül egy kevésbé kézenfekvőt és talán mértéktartóbbat választ, mint akár a sziluett, akár a Nagy-Magyarország különböző pontjairól összehordott föld lenne, a Szabadság téri egykori központi irredenta emlékmű kölcsöntémája a koronázási szertartások szimbolikájából. Ugyanakkor nehéz meglepődni rajta, hogy akár a vezető körökben, akár a szakértő történészek között vannak olyanok, akik az 1913-as helységnévtár kultuszát ápolják.³²

Mióta a Jobbik megüresedett helyét is betölti, Orbán ismét vetélytárs nélkül játszhatja újra a két világháború közti korszak állami nacionalizmusát, és ennek során lassan nem marad tilalomfa, amelynek ledöntésével lelkesíteni tudná híveit. A Horthy-rendszerrel való párhuzam egyúttal arra is rávilágít, milyen keveset jelentett befelé Orbánék korábbi óvakodása az irredenta gesztusoktól, amelyről Egy

Gábor ír cikkében. Talán nem köztudott, de Horthy Miklós Magyarország sokáig hasonlóképp nem folytatott – mert a békeszerződés értelmében nem folytathatott – revíziós propagandát.³³ Attól azonban, hogy a mozgósítás tilalmas szelétét társadalmi szervezeteknek engedte át, még mindenki számára egyértelmű maradt a kulcsszerep, amelyet a téma állandó napirenden tartásában játszott. Hasonló volt a helyzet 2010-ben, amikor többségükben a kiépülő rendszer hatalmi központjába bekötött önkormányzatok szórták tele a vidéket Nagy-Magyarországba rajzolt Kis-Magyarországokkal.³⁴ Ezzel szemben a minisztériumi nyilatkozatok és kommunikék szelidebb diskurzusa nem öltött testet emlékművekben.

Csábító az az értelmezés, hogy a rámpával és rajta a nevekké legálább részben a szomszéd országokban élő magyarokat célozták meg, hiszen a választójogot Orbán ezekre a Magyarországhoz plátóian kapcsolódó csoportokra mint saját választói tartalékbázisára terjesztette ki, amelynek a lojalitását a leghatékonyabban biztosíthatja magának.³⁵ Az utódállamok a száz éve bekebelezett területeken hasonló nagyságrendben avatkoztak be a helységnevekbe, mint a korábbi magyar hatalom (a román kormányok például 730–740 mesterségesen románosított nevet vezettek be a XX. században, szem-

ben 670–680 századeleji névmagyarosítással), és a névváltoztatások aránytalan része jutott magyar falvakra, fölerősítve a lakosok azon etnocentrikus reflexét, amely minden hivatalos nyelvű névváltoztatban hamis kreálmányt lát. Ha ez része volt a kalkulációknak, úgy az 1913-as helységnévtár falakra vésése mégsem éri el föltételezhető célját. Akár húsz évvel ezelőtt még nemcsak a lakóhelyük magyarországi települések közé keverése töltötte volna el erkölcsi elégtétellel a kisebbségi magyar látogatókat, de önmagukban a magyar nevek is a szabadság metaforáiként hatottak volna. Mára ez a varázs, úgy tűnik, megkopott.

Alábbi értelmezési kísérletem csupán az emlékmű által elsőrendűen megcímzett kis-magyarországi közönség válasza, az emlékmű befogadására, használatba vételére kérdez rá, az alapján, amit történelemről való tudásukról, hiedelmeikről és történeti képzeletük bejárattott mintázatairól tudni vélek. Az ilyen, múltról szóló képzetek, történetfoszlányok – igazságtartalmuktól függetlenül – mítoszokká, az ismereteket szervező, praktikus értelmet hordozó és az új információt megsűrű elbeszélésnyalábokká rendeződnek a társadalmi kommunikációban és ennek lenyomataként az egyéni tudatokban. A mitológiaként felfo-

gott történeti tapasztalat alfája és ómegája a politikai cselekvés (néha a közösség önképén keresztül). Ez végeredményben ugyan a történetírásra, mint nemzeti tudományra is igaz, de a mindennapi történeti mitológia a múlt önelvű megértését átugorva közvetlenül a jelenre irányul és a politikai képzelet hátországaként működik.³⁶ A politikai, és így áttételesen a történeti képzelet is az emberi psziché időtálló tartalmaiból és készleteiből táplálkozik, mivel az egyén csak úgy tud azonosulni a közösséggel, ha abba mint szimbolikus individuumba magát behelyettesíti. Ez teremt lehetőséget a tömeglélektani magyarázatok, jelesül a lacani baloldal izgalmas eszmefuttatásai számára a nemzet pszichoanalíziséből.³⁷

Bár megszokott körülmények között a nemzet mítoszai a történezmunkájára is rányomják bélyegüket – ha máshogy nem, hát a hallgatóságos tudáson keresztül –, a nyilvánosság közösségi média általi átalakulása és a közelmúlt szűkebb magyar társadalmi és politikai katalizmái nyilvánvalóvá tették a távolságot magyar nemzeti mitológia és nemzeti történetírás között. Előbbi el is rugaszkodott az utóbbitól. A saját szabályoknak engedelmeskedő céhes történetírás és a történeti képzelet között az elmúlt kétszáz évben állandó volt a feszültség, de korábban a történetnépszerűsítés elbeszélései, hangsúlyai és implikációi is közkincs-

csé váltak. Csakhogy a történetnépszerűsítés ma, úgy látszik, vesztesre áll a kívánatosabb portékával házaló áltudománnyal szemben. Az Orbán-rendszer radikálisan megszabadította emlékezetpolitikáját – ha tetszik, köztörténetét – a racionális, szakmai beszédmódok koloncától, sutba dobta az aufklérista szándékok látszatát is és a nemzeti közönséget átengedte az önélvezetnek. Sőt, az álhír- és összeesküvéselemélet-fogyasztó közönségre szabott propagandájával maga is erősíti a civilizációs fékek elleni szimbolikus lázadás hangját. Ugyanakkor az Orbán-rendszer nem talál föl semmi eredetit, és populistaként inkább csak legitimál egy támogatóihoz közel álló emlékezeti hagyományt, mintsem azt alakítaná.

Arra szeretnék rámutatni, hogy a magyar Nagy-Magyarország fikciója, amelyet az 1913-as hivatalos helységnevek felsorolásával az emlékmű színre visz, valójában a magyar nacionalizmus mélyen gyökerező aranykorképzete, nem is olyan új köntösben.

A magyar politikai közösség legalább a reformkor óta görgette magával a kognitív disszonanciát, hogy a „két magyar haza” (Magyarország és Erdély) népességének többsége az általa is vallott értelemben nem volt magyar. A feszültség feloldására a legemelkedettebb kísérletet Deák

tette az „oszthatatlan, egységes magyar nemzet” (gyakorlatilag az állampolgári nemzetről szóló) alkotmányos tanával. Persze a magyarság mint politikai és mint kulturális közösség megkülönböztetése a nacionalizmus aranykorában fából vaskarika volt, és csöppet sem meglepő, hogy a dualizmus korának magyar véleményvezérei az utóbbit kérték számon, miközben az előbbiről beszéltek. Az egyébként még úri-középosztályi arculatú XIX. századi magyar nacionalizmus a mindennapokban úgy kezelte a problémát, hogy a nem magyarok jelenlétét akcidentálisként, őket a szülőföldjükön idegenként, a jog szerint *magyar* Magyarországra nem illőként tüntette föl. A mai történeti képzelet számára már ez is előképül szolgált, de még érdekesebb az, hogy a jelenben (a korszellem segítségével, a modernizáció révén vagy drasztikusabb eszközökkel) megvalósítandó magyar Magyarországot visszavetítette a történelembe. Ezen boldog állapot körvonalai tetszőleges korábbi évszázadban kirajzolódhattak, a leggyakrabban mégis a középkorba helyezték, mint Beksics Gusztáv, akinek víziójában Mátyás Magyarországa „magyar nemzeti állam volt”.³⁸ Ezt az aranykort a demográfiai hanyatlás és újjászületés mítoszaival („elrománosodás”, „eltótosodás” kontra „magyarosodás”) választották el a szomorú, de reményteljes jelentől.

A magyar Magyarország dualizmus kori kettős projekcióját emblemátikusan jeleníti meg a réginek mondott új helységnevek beiktatása a „helységnevrendezés” idején. Nemcsak az újságolvasó közvélemény, de maguk a nevek kiötlői is hitték, hogy az egykori neveket állítják helyre (mint ahogy néha valóban tették), és velük együtt a megtépzott történeti igazságot. A bizottság úgy járt el, mintha eredetileg minden települést magyar nyelvűek alapítottak volna – a mai Szlovákiában cinikusabban, keleten és délen őszintébben, bár gyakran ott is tudhatták, hogy az átnevezett falvaknak sohasem volt magyar előzményük.

A folyamat mögöttes ideológiája szerint az ország nem annyira állampolgárokból, mint területrészekéből, lényegileg egyöntetű nemzet-tükörcserepekből áll. A szuverén hatalom az egyes településeket kezeli alanyokként, amelyeket – részben az átnevezés átlényegítő mágiájával – „vissza” kell vezetni magyar lényegükhöz.³⁹ A szuverén előjoga, hogy a területén fekvő helyeket elnevezze, vagyis lényegüket megállapítsa. Ez a kortársak által nyíltan képviselt gondolat akkor egy asszimilációs politikát és a nemesi gyökerű magyar úri osztály nárcizmusát szolgálta, de ugyanolyan működőképesnek bizonyult a nemzeti gondolat demokra-

tikus és integráns-kirekesztő változataiban is.

Már a dualista Magyarország vezetői sem tartották veszélytelennek az etnikai-nyelvi viszonyok reprezentálását – példa erre, hogy a statisztikai hivatal szigorúan bizalmasan kezelte az 1900-as népszámlálási adatok alapján a döntéshozók irodájába készített etnikai térképét, attól félve, hogy az illetéktelen kezekben „könnyen nemzeti érdekeink veszélyeztetésével járhatna”.⁴⁰ A Horthy-éra propagandája zárójelbe tette ugyan az elveszített területek nem magyar többségét, de nem próbálta meg azt sugallni, hogy azok magyar nyelvűek lettek volna. Közönségének zöme még emlékezett rá, hogy a kisebbségektől való félelem és a magyarosodás milyen gyakori témája volt a békeidők magyar nyilvánosságának. Mielőtt a szerepet a zsidókra, szabadkőművesekre és baloldaliakra osztották volna, a liberális sajtóban a „dákorumán”, „pánszláv” és „pán-germán demagógok” szerepeltek belső ellenségként, amint a kisebbségi tömegekben elégedetlenséget szítanak, „fészkelődnek” és „kifelé gravitálnak”. Az uralkodó rétegekből sokan ették korábban a perifériára beosztott tisztviselők népszerűtlen kenyerét, vagy utazásaik során állapíthatták meg a végekről, hogy – ismét a békeidők sajtójának egyik toposzát idézve – vajmi kevés emlékeztet bennük egy magyar országra.

A revíziós retorika nemcsak hogy fenntartotta a magyar politikai és etnikai nemzet kettősségét, de benyomásom szerint még föl is erősítette a birodalmi retorika olyan, korábban is burjánzó elemeit, mint az ekkor jelszóvá váló kultúrfőlény és az immár elszakított nemzeti kisebbségek orientalizálása.

Arra viszont kevés esély volt, hogy Nagy-Magyarországra – jobb híján használok a szót – birodalomként emlékezzünk.⁴¹ A dualista politikai osztály programideológiája, amely országát nemzetállamként kezelte, máig meghatározza történeti képzeletünket. Csupán az utódállamok többségi értelmisége feltételezi néha, saját államnemzeti, iskolai tudását kifordítva, hogy a magyar nemzeti történetírás a környező népeken uralkodó, birodalomépítő XIX. századi Magyarországot ünnepli. Amíg létezett, a *Magyar Birodalom* közjogi terminus technicusként a Horvátországgal kiegészült Magyar Királyságot jelölte, a politikai nyilvánosságban pedig a Monarchián belüli magyar túlsúly programjára, illetve a magyar gazdaság és *soft power* balkáni terjeszkedését sürgető kolonializmuspótlékra foglalták le ezen eszmék szószólói. Nagy-Magyarországot később, a két világháború között is talán egyedül Bajcsy-Zsilinszky titulálta birodalomnak.

A Kádár-korszak Nagy-Magyarország emlékét, magyarjaival és nem

magyarjaival együtt a történelem „hideg” emlékezetébe, a lexikális tudás tartományába számúzta, ugyanakkor viszont beidegezte a fejekbe a nemzetállami normát. Az önmagába zárt szocialista Magyarország állampolgára, bár társadalmilag összehasonlíthatatlanul mobilabb volt elődeinél, a határokon belül többnyire csak magához hasonló magyarokkal találkozott. Így az egynyelvű nemzetállam válhatott a természetes kerekké, amelynek mintájára elképzelt a tananyag által közvetített történelmet, és egynyelvű miliőt elevenítettek meg a népszerű történelmi filmek, tévéfilmek és regények is. Kevésbé befolyásolták a hallgatólagos tudást a nemzeti tudat internacionalizmus jegyében helyzetbe hozott „önkritikus”, reflektált (bár nem feltétlenül őszinte) változatai és az 1980-as évek történetírásában kibontakozó Monarchia-nosztalgia, amely a dualista korszak „multikulturalizmusát” szívesen színezte át harmonikussá.

Magyarországon csak az 1918 után repatriált tisztviselő- és egyéb úri családok élő (kommunikatív) emlékezete kapcsolódott közvetlenül az impériumváltáshoz, illetve azon – javarészt szintén úri – családoké, amelyeket az új határok elvágtak rokonaiktól, üzleti érdekeltségeiktől. Szélesebb körben élt viszont tovább

a Horthy-korszak színes-szagos revizionista tömegpropagandájának érzelmi üzenete.⁴² Csak sejthetjük, hogy a két világháború közti beszédet, rejtőszínek mögött, tudatosabban éltették és adták tovább azok, akik a vesztes „keresztény középosztályhoz” sorolták magukat. Mindenesetre ez a népi kádereket is magába olvasztó, pilléresedő réteg volt az, amely a rendszerváltás körüli években törzsi bálványává tette a Trianon-kultuszt, és nyugatos ellenfeleinek átható közönye mellett a kérdésben értelmezési monopóliumra tett szert.

Ezzel szemben a kisebbségi magyarok négy fal közötti beszélgetéseiben az impériumváltás eredetmítoszként szerepelt, amelynek jelentőségét csak nyomatékositotta II. világháború alatti megisméltődése, a magyar bevonulással, majd kivonulással. A legtöbb családtörténetben az impériumváltás aligha okozott ugyan valódi törést, ám ahogy a magukra utalt, lokális világok kinyíltak, a kisebbségi magyarok egy traumatizált, sérelmi közösségbe szocializálódtak, amelynek mítoszai magyarázták másodrangú helyzetüket és megaláztatásukat, és némi enyhét nyújtottak rájuk. A „régii magyar világ” az aranykor strukturális helyén, az eredeti ártatlanság állapotaként jelent meg számukra – miközben ugyanezt

a szerepet a magyarországi nemzeti jobboldalnál gyakran a Horthy-korszak töltötte be.

A két „vesztes”, reaktív emlékezeti hagyományt a rendszerváltás utáni magyarországi jobboldali szubkultúra és a ráépülő emlékezetipar fonta átfogó, „össz nemzeti” áldozatnarratívába, amihez kutatási irányjaival, kérdésfelvetéseivel és keretezéseivel a nemzeti történettudomány is segédkezet nyújtott. A trianoni „országcsönkítés” ebben a mára uralkodóvá váló történeti képzeletvilágban nemcsak a nemzeti tér szimbolikus tengelye, de a múltból való tudást szervező, kiemelt emlékezeti csomópont is. A „történeti Magyarország” felidézéséhez az emlékezet útja itt Trianonon át vezet. Ez a megterheltség, összetettség a mítosz erejéhez is hozzájárul.⁴³

Mivel a Trianon-mítosz (a Horthy-rendszer idején hozzákapcsolt antiszemita bűnbakkép dacára) befelé nem tűnt konfrontatívnak, a nyugatos elit nem szállt harcosan szembe az irredenta jelképek, utalások fokozatos beúszásával a nyilvánosság fősodrába. Némaságuk bizonyos mértékig érthető – hiszen ki vágyrna arra, hogy a kisebbségi magyarság ellenségeként bélyegezzék meg, pláne emberi jogi körítéssel? A válaszadók 2010-ben és 2013-ban is arra hajlottak, hogy Nagy-Magyarország sziluettjét a mai Magyarország jelképének fogadják el.⁴⁴

Egy áldozatnarratíva nem lehet cinikus, márpedig hogy őszinte legyen, ahhoz az 1919 előtti Magyar Királyságot nemzetállamként kell bemutatnia. Erre szolgál a nem magyar többségről való tudás kitörlése (például tabusítással), már tudniillik azokban a körökben, ahol ez a tudás egyáltalán létezik. Hiszen a területvesztés témája régtől fogva obligát módon a magyar kisebbségekért való aggodalom kíséretében vagy épp a magyar kisebbségek problémájaként merül föl. Ebből a gondolatpárosításból pedig természetesen fakad a magyarországiak hallgatólagos tudása, amellyel a kisebbségi magyarokat rámontírozzák a száz éve elcsatolt területekre.⁴⁵ Egy friss közvélemény-kutatás válaszadói 31%-ra (medián) becsülték a nem magyarok arányát az 1920-as Magyarországon, mégpedig politikai önbesorolásra való tekintet nélkül. A 18–29 évesek és a legfeljebb nyolc általánost végzetek ennél még kevesebbet (25% körül) tippeltek.⁴⁶

A békeszerződés középpontba helyezése az elbeszélést a magyarokra szűkíti le, és ezáltal visszamenőleg megmagyarosítja a területet.⁴⁷ Ha a nem magyar többséget kisatírozzuk, akkor a versailles-i határhúzás valóban védhetetlen merényletté válik, amellyel a nyugati hatalmak saját eszményeiket tiporták meg és ame-

lyet csak összeesküvés-elméletek – gátlástalan külső ellenségek hazug propagandája és diabolikus belső árulók aknamunkája – képesek magyarázni. Ez a művelet végre lehetővé teszi, hogy kognitív disszonancia nélkül élhessük bele magunkat az élvezetpótlékba, amelyet az áldozati szerep kínál.

Vagy mégsem? A magyar „nyelvterület” képe persze – kellő távolságból és a kellő összefüggésben – akár ma is képes lefedni Nagy-Magyarország mentális térképét. A gyakran emlegetett Székelyföld szinekdochikusan felcserélhetővé válik Erdélylyel, mint ahogy honfitársaink nagy része a mai Kassát, Aradot, sőt Pozsonyt is magyar többségű városnak véli.⁴⁸ Ezalatt a *Felvidék*, amely Grünwald Béla vagy Mikszáth számára még a Tótságot jelentette, a személytelennek érzett *Szlovákia* autentikus töltetű ellenfogalmaként utal, magyar szempontból, ugyanarra a földdarabra.

De Orbán Viktor propagandagépizete nálam nyilván pontosabban fel tudja mérni, hogy Nagy-Magyarország vonzereje még híveik világában is alárendelődik a kis-magyar nemzeti közösség otthonos, Kádárkorra visszanyúló tapasztalatának. Ezt többek között azzal bizonyították, hogy a kereszténység védőbástyája szerepét leporolva védőkerítést húztak a trianoni határra. A huszadik század rivális hagyományán

kívül elsődleges tapasztalatok is nehezítik, hogy az egykori Magyar Királyság területét magyarként képzeljük el. Az utasember hamar rájön például, hogy nem érdemes magyarul kávéit rendelnie tetszőleges, a Kárpátok karéján belüli vendéglátó helyen. A Kádár- és a Horthy-korszakból származó magyarázati kereteket a magyarok ezért egymást kiegészítve vagy egymás mellett használják megértésre, mint ahogy az ókori görögök is képesek voltak figyelmen kívül hagyni saját mítoszait.⁴⁹ A határ túloldala az adott beszédhelyzetben érvényes hagyománytól függően lehet – a legutóbbi évekig lesajnálóan emlegetett – Szerbia/Románia vagy egy magasabb értelemben vett Magyarország. A két vízió közötti viszony szükségképpen kusza, mint ahogy az „elszakított területek” mentális térképe is az.

A magyar – vagy már-majdnemmagyar – Nagy-Magyarország képzetének kitüntetett helye a múlt marad, de ennek a múltnak a konkrét helyét ma már a századelő is betöltheti. A nemzeti aranykor ezáltal előrevetül abba az időbe, amelyből a saját mítosza vétetett, és hasonló elemekből és hasonló műveletekkel ölt testet a dualizmus korában, mint amelyekkel a dualizmus korának képzelete vetítette vissza a még korábbi századokba. A képzeletbeli utasember például hallgatólagosan bevándorlók és janicsárok isme-

retlen arányú egyvelegét látja a *sub specie aeternitatis* magyar tér valódi lakóiban, ugyanúgy, ahogyan a dualizmus korának magyar elitje is tette előtte. Az egyetlen különbség, hogy a mai „idegeneket” a mai utazó már az elmúlt évszázad hordalékának láthatja. Az autonóm történeti képzelet idővonalán (*time map*) a saját tér mindig az élő emlékezetet közvetlenül megelőző időkben korcsosult idegenné.

A magyar helységnevek, köztük a kitalált nevek, amelyek a századeleji magyar elit történelemképét nyelvi megformáltságukban ikonként jelenítik meg, talán a legalkalmasabbak rá, hogy Nagy-Magyarországot magyarként mutassák. De az Alkotmány utcai emlékhely tündérvára nem egyszerűen a századelő történeti képzetét transzponálja a századelőre. A kitalált nevekkal ugyanis az egykori magyarosító rendszer nemcsak saját múltját helyesbítette, de a jövő számára is magyarként jelölte meg a rendelkezésére álló teret. A cinikusabb látogatók szemében az emlékhely falai tehát a dualizmus kori hatalmasok nemzeti vágyképét is gyászolhatják azon eszközökkel, amelyekkel azok egy fényesebbnek remélt jövő számára a valóságba írták.

A mai és a száz évvel ezelőtti aranykormányos között a legfonto-

sabb különbség Trianon szimbóluma. Trianon minden előzményénél jóval tömörebben jelöli a másikat, amely a nemzetet megakadályozza benne, hogy kibontakoztassa saját valóját – távol tartja tőle a lacani élvezetet. Az „elrabolt élvezet” (*jouissance dérobée*) problémája a másik valódiságának a kérdése körül fo-

rog. A falakra vésett helyek otthonosságát a másik élvezeti helyettünk, de legalábbis nem várnak már arra, hogy mi vegyük birtokba, lakjuk be őket. Áldozati szerepbe állításuk, ahogyan az emlékhely teszi, ezért az élvezetért hivatott kárpótolni. Csak remélhetjük, hogy ezt a hivatását az emlékhely békében tölti majd be.

JEGYZETEK

1. Renczes Ágoston: *A Trianon-élmű a Trianont részben okozó magyarosításnak is emléket állít*. Azonnali, 2020. június 8., <https://azonnali.hu/cikk/20200608.a-trianon-emlekmua-trianont-reszben-okozo-magyarositasnak-is-emleket-allit>. Hasonlóképp vélekedik György Péter: *A Nemzeti Összetartozás Emlékhelye*. Népszava, 2020. szeptember 5., <https://nepszava.hu/3090699.gyorgy-peter-a-nemzeti-osszetartozas-emlekhelye>.
2. Így különösen Egry Gábor: *Végre egy irredenta emlékmű?* HVG, 2020. április 18. és Bauer Tamás, in *Szobrok az emlékezetben*. Pódiumbeszélgetés Bauer Tamással, Mélyi Józseffel és Pótó Jánossal, a moderátor Pikó András. *Mozgó Világ*, 2019. augusztus 7., <https://mozgovilag.hu/2019/08/07/szobrok-az-emlekezetben/>.
3. „Politikailag és morálisan is védhetetlen üzenetet küld a kormány”. Interjú Ungváry Krisztiánnal. Népszava, 2020. április 4., <https://nepszava.hu/3080312.politikailag-es-moralisan-is-vedhetetlen-uzenetet-kuld-a-kormany-interju-ungvary-krisztiannal>.
4. Balogh Pál: *A népfajok Magyarországon*. M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest, 1902, 142 és 153.
5. Balogh számaiból kivonva a trianoni Magyarország 1910-es adatait. Sebők László: *Magyarországi etnikumok térképei 1910-ben és 2011-ben*, <https://mtatki.ogyk.hu/terkepek.php>.
6. *A Magyar Korona Országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei*. Budapest, Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, 1882, 1. köt., 222, 658 és 668; *A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. 5. Részletes demográfia* (Magyar Statisztikai Közlemények, új sorozat, 61.). Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1916, 117 és 127–28. A számok értelmezéséhez Berecz Ágoston: *The Politics of Early Language Teaching. Hungarian in the primary schools of the late Dual Monarchy*. Pasts, Inc, Central European University, Budapest, 2013, 28–30.
7. A témáról bővebben Berecz Ágoston: *Empty Signs, Historical Imaginaries. The Entangled Nationalization of Names and Naming in a Late Habsburg Border-*

- land. Berghahn Books, New York, 2020, 193–240.
8. Mező András: *A magyar hivatalos helységnévadás*. Akadémiai, Budapest, 1982.
 9. Engel Pál: *Kitalált helységnevek*. História, 1996/7, 31–32.
 10. Mező: *A magyar hivatalos helységnévadás*, 143.
 11. Bács-Bodrog, Bars, Hont, Szepes, Szolnok-Doboka, Temes, Torontál, Vas, Zala és Zólyom. A turistaegyessületi előzményekhez Berecz: *Empty Signs*, 42–46.
 12. Sipos Orbán: *Biharvármegye a népese-
dési, vallási, nemzetiségi és közoktatási
statisztika szempontjából*. Szent László,
Nagyvárad, 1903, 28.
 13. Szarka László: *Soknyelvű ország – egy-
nyelvű álom és emlék(mű)*. Új Szó On-
line, 2020. május 31., <https://ujso.com/panorama/soknyelvu-oroszag-egynyelvu-alom-es-emlekmu>.
 14. Ivica Mataijica: *Promjene imenâ nasel-
ja na hrvatskome području: u svjetlu
administrativnih odredenja od 1860. do
1960. godine*. Folia Onomastica Croa-
tica, 2011, 125–26. és Gratz Gusztáv:
*A dualizmus kora. Magyarország törté-
nete, 1867–1918*. Magyar Szemle Tár-
saság, Budapest, 1934, 2. köt., 278.
 15. Isolde Schmidt: *Beiträge zur Ge-
schichte des südostdeutschen Parteiwe-
sens 1848–1914*. Schick, München,
1939, 88; Képviselőházi napló 1901,
20. köt., 180–81; Gerald Volkmer: *Die
Siebenbürgische Frage (1878–1900). Der
Einfluss der rumänischen Nationalbe-
wegung auf die diplomatischen Be-
ziehungen zwischen Österreich-Ungarn
und Rumänien*. Böhlau, Köln, 2004,
326–28.
 16. Mikesy Gábor: *Helységneveink 1913-as
tűkörben*. Névtani Értesítő, 2013, 39;
Engel, 32.
 17. Uo.
 18. Lásd például a felsőbányai városi ta-
nács egyhangú döntését, amely a vár-
megyei görög-katolikus tanítóegylet
nyári bankettjét azzal az ürüggyel
tiltja be, hogy a román nyelvű meg-
hívón a város román nevét használ-
ták; *Felsőbányai Hírlap*, 1909. július
15., 3.
 19. Nemcsak a tekintélyes *Pester Lloyd*,
de még a magyar állami nacionaliz-
mussal szemben ellenséges Fehér-
templom városában kiadott *Die Nera*
is. Vö. Soproni Géza [Beke György]:
*Odorheiu Secuiesc? Magyar helység-
nevek sorsa Erdélyben*. Kortárs, 1988/8,
79–98.
 20. Lóczy Lajos: *Elnöki megnyitó*. Földraj-
zi Közlemények, 1910, 149.
 21. Carl Göllner (Hrsg.): *Die Siebenbür-
ger Sachsen in den Jahren 1848–1918*.
Böhlau, Köln, 1988, 203 és Kemény
G. Gábor (szerk.): *Iratok a nemzetiségi
kérdés történetéhez Magyarországon a
dualizmus korában*, 2. köt. Tankönyv-
kiadó, Budapest, 324–25.
 22. *Wiener Zeitung*, 1914. január 22.
 23. MOL, K156, 35. doboz, 807.; uo., 54.
doboz, 376 és 458; Mező András:
*Adatok a magyar hivatalos helységné-
vadáshoz*. Bessenyei György Tanár-
képző Főiskola Magyar Nyelvészeti
Tanszéke, Nyíregyháza, 1999, 149.
 24. Uo., 238.
 25. Engel, 31.
 26. Csomortáni Magdolna: *A romániai
magyar kisebbségi helységnév a nyelvi
tervezés érdeklődési körében*. Névtani
Értesítő, 2014, 86; Bartos-Elekes

- Zsombor: *Helységnevek a romániai köztudatban. Az endonima és exonima megszgyénjén.* Geodézia és Kartográfia, 2002/4, 22–23.
27. Molnár Csikós László: *Vajdasági helységnevrendezés a XXI. században.* In Gazdag Vilmos – Karmacsai Zoltán – Tóth Enikő (szerk.): *Értékek és kihívások.* A 2015. március 26–28. között Beregszászon a Nyelvi és kulturális sokszínűség Kelet-Közép-Európában: érték és kihívások című konferencián elhangzott előadások anyagai. Autdor-Shark, Ungvár, 2016, 1. köt., 147; http://www.mnt.org.rs/sites/default/files/attachments/egysegített_helysegnevtar_javitott.pdf.
28. Mikesy, 45.
29. 42/409 (2002. május 6.), 51/499 (2004. december 20.), 70/653 (2010. március 29.), 77/702 (2011. szeptember 13.), 78/715 (2010. december 13., melléklet), 80/735 (2012. június 19.) és 88/805 (2014. június 10.). Többek közt olyan alakokról van szó, mint *Pándorfalu* (Parndorf), *Regőce* (Riđica), *Szikkaszoros* (Skalité), *Hársliget* (Lipovci) vagy *Temesmóra* (Moravița), <https://www.kormany.hu/download/0/c5/a1000/fnb%202.108%C3%Bcl%C3%A9sek%20d%C3%B6nt%C3%A9sei.pdf>.
30. Mikesy, 37.
31. Ehhez Szily László: *Nem láttad jönni. A 100 méter hosszú új Trianon-árok nem nyomasztó vagy búvalbaszott, hanem kifejezetten szórakoztató emlékmű lett.* Index, 2020. augusztus 24., <https://444.hu/2020/08/24/nem-lattad-jonni-a-100-meter-hosszu-uj-trianon-arok-nem-nyomaszto-vagy-buvalbaszott-hanem-kifejezetten-szorakoztato-emlekmu-lett>.
32. Molnár Antal – Fodor Pál – Deme-ter Gábor: *Ez a történelmi Magyarország emlékműve, nem a magyarosításé. Válaszolnak a Trianon-mementó szakértői.* Válasz Online, 2020. augusztus 19., <https://www.valaszonline.hu/2020/08/19/trianon-emlekmu-valasz/>.
33. Zeidler Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002, 18–19.
34. <https://trianon100.hu/emlekmuvek>.
35. Bauer Tamás fölvetése; *Szobrok az emlékezetben.*
36. Lucian Boia: *Pour une histoire de l'imaginaire.* Les Belles Lettres, Paris, 1998 és úó: *Jocul cu trecutul. Istorie între adevăr și ficțiune.* Humanitas, București, 1998.
37. Slavoj Žižek: *Tarrying with the Negative. Kant, Hegel, and the Critique of Ideology.* Duke University Press, Durham, 1993, 200–36. és Yannis Stavrakakis: *The Lacanian Left. Psychoanalysis, Theory, Politics.* Edinburgh University Press, Edinburgh, 2007, 189–210.
38. Beksics Gusztáv: *Mátyás király birodalma és Magyarország jövője.* Franklin-társulat, Budapest, 1905, 176.
39. Vö. Arjun Appadurai: *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization.* University of Minnesota Press, Minneapolis, 1996, 191.
40. Keményfi Róbert: *A magyar nemzeti tér megszerkesztése. Fogalomtár.* Bölcsész Konzorcium, Debrecen, 2006, 17–18.
41. A fogalom leegyszerűsítő, az új nemzetelméletekre kevésbé fogékony meghatározása szerint: „egy es poli-

- तिकai társadalmak más politikai társadalmak tényleges szuverenitása felett gyakorolt politikai ellenőrzése”. Michael Doyle: *Empires*. Cornell University Press, Ithaca, 1986, 19.
42. Hunyady György – Pörzse Katalin: *Vélekedések a XX. század történetéről és a családok múltjáról. Tanulmányok.* Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1976, 53. Idézi Krizmanics Réka: *Addressing the Trianon Peace Treaty in Late Socialist Hungary. Societal Interest and Available Narratives.* Hungarian Historical Review, 2020, 104–05.
43. Feischmidt Margit: *Populáris emlékezetpolitikák és az újnacionalizmus: a Trianon-kultusz társadalmi alapjai.* In uő – Glózer Rita – Ilyés Zoltán – Kasznár Veronika Katalin – Zakariás Ildikó: *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája.* L’Harmattan, Budapest, 2014, 58.
44. Csepeli György: *Nemzeti emlékezet, nemzeti felejtés*, 3, https://tte.hu/media/pdf/nemzeti_emlekezet.pdf.
45. Zombory Máté: *Az emlékezés térképei. Magyarország és nemzeti azonosság 1989 után.* L’Harmattan, Budapest, 2011, 224.
46. A Trianon100 kutatócsoport közvélemény-kutatásának nyers adataiból dolgoztam. Köszönetet mondok Bazsalya Baláznak és Ablonczy Baláznak, akik az adatokat rendelkezésemre bocsátották. Vö. Csepeli, 3.
47. Kovács Éva: *Jeder Nachkrieg ist ein Vorkrieg. Trianon traumatikus emlékezetéről.* Élet és Irodalom, 2010. október 1., <https://www.es.hu/cikk/2010-10-02/kovacs-eva/jeder-nachkrieg-ist-ein-vorkrieg.html>.
48. Vásárhelyi Mária: *Csalóka emlékezet. A 20. század történelme a magyar közgondolkodásban.* Kalligram, Pozsony, 2007, 79–80.
49. Paul Veyne: *Les Grecs ont-ils cru à leurs mythes?* Seuil, Paris, 1992.

